

НОВІ ВІДКРИТТЯ І ЗНАХІДКИ

ТРИПІЛЬСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ НА ЧЕРКАЩИНІ

М. М. Шмаглій, М. Ю. Відейко

Для визначення ролі та походження великих трипільських поселень важливим є вивчення їх найближчої округи. Без детального розгляду топографії, планування, системи розташування, розв'язання питань відносного датування пам'яток неможливо реконструювати історичну картину їх співвідношення.

У 1971–1983 рр. Трипільською комплексною експедицією та її майданецьким загonom було обстежено ряд відомих трипільських поселень у радіусі 20–25 км навколо с. Майданецького, зібрано значний археологічний матеріал. Крім того, у вказаному районі працювали експедиції на поселеннях Веселий Кут¹, Таллянки², Доброводи і Косенівка³, проводилися розвідки. Численні матеріали про трипільські пам'ятки на Тальнівщині зібрані свого часу В. В. Стефановичем та В. Г. Храбаном⁴. Наявні дані є солідною джерелознавчою базою для вирішення питань характеру округи великих поселень трипільля, їх культурно-хронологічної належності, типології, а також основою для деяких історичних реконструкцій.

У той же час важливим є введення до наукового обігу нових матеріалів з розкопок та розвідок, без чого неможливі наступні узагальнення. Матеріали з с. Майданецького вже частково опубліковані⁵, а ця праця є продовженням.

Нами проведено розвідки понад 20 поселень навколо Майданецького (рис. 1), серед яких є пам'ятки раннього, середнього, пізнього трипільля та перехідних ступенів.

Раннє трипільля представлене поселеннями Вишнопіль⁶ та Гребенюків Яр, що знаходиться на західній околиці с. Майданецького Тальнівського р-ну Черкаської обл.⁷ Воно займає південно-західну частину мису, обмеженого двома ярами та рівчаком, що впадає в р. Таллянку. Відзначено сліди семи глинобитних будівель («площадок»), розкопано три ями, в тому числі дві — зернові. Матеріали з пам'ятки (рис. 2, 1–11), дають можливість віднести її до третьої фази раннього трипільля за В. Г. Збеновичем.⁸

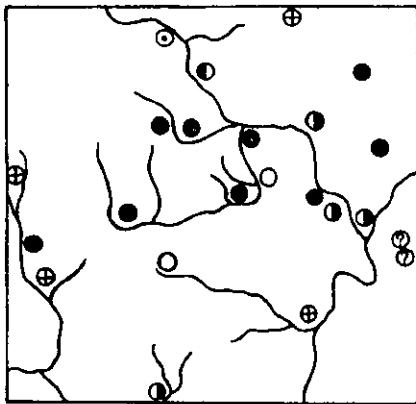

Рис. 1. Карта трипільських поселень навколо с. Майданецького. Умовні знаки: I — ранньотрипільські поселення; II — пам'ятки східнотрипільської групи; III — поселення Володимирівського типу; IV — поселення перехідного типу; V — поселення томашівсько-сушківської групи; VI — поселення типу Косенівки.

Поселення поблизу с. Гордашівка, що відноситься до середнього трипільля, розташоване на схилі високого лівого берега р. П'рський Тікич на площі понад 60 га. Залишки будівель — «площадок» — досліджені на перехресті вулиць Садової і Щорса. Під обпаленою обмазкою знайдено розвали посудин, столових та кухонних (рис. 2, 12–20). Кухонна кераміка представлена горщиками з прямими вінцями, край яких прикрашено «перлинами», під шийкою прокреслено лінію, є наліпи у вигляді вушок (рис. 2, 12). Столова кераміка двох підгруп: з прокресленим орнаментом та розписом. Перша підгрупа представлена кратерами та грушоподібними посудинами (рис. 2, 14, 15). Цікаво, що деякі кратери були виготовлені з глини із домішкою товчених черепашок. У другій підгрупі колір розпису чорний. Форми більш різноманітні — конічні миски, кубки, кратери,

Рис. 2. Кераміка трипільських поселень: 1-10 — Гребенюків Яр, 12-20 — Гордашівка.

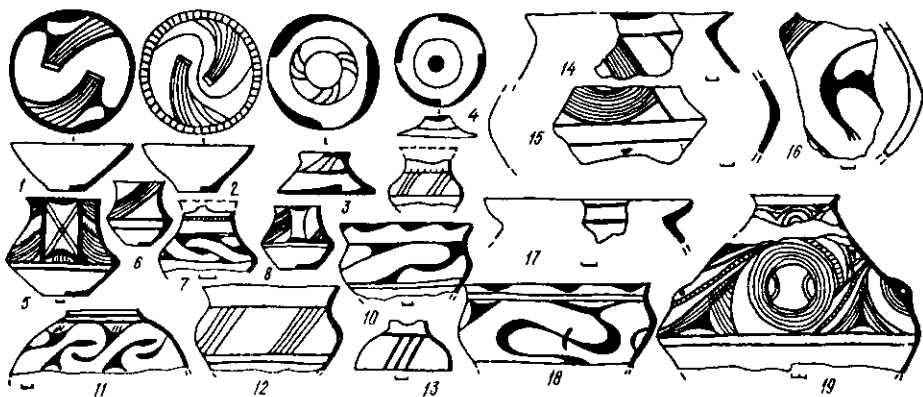

Рис. 3. Кераміка трипільського поселення Небелівка (1-19).

грушоподібні та біконічні посудини, «біноклі» (рис. 2, 16-20). Описані матеріали мають аналогії у Гарбузині⁹ та Перегонівці.¹⁰ На думку О. В. Цвек, пам'ятки даного типу є наступними у часі після пам'яток типу Миропілля.¹¹

Трипільське поселення поблизу с/л Небелівка та Оксанине Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. розташоване на високому правому березі р. Небелівки, площею близько 250 га (за даними аерофотозйомки).¹² Поселення загинуло від пожежі, глиняна обмазка будівель дуже обпалена, кераміка — деформована. Виявлена кераміка представляє кухонний та столовий посуд (дві підгрупи — з прокресленим та розписним орнаментом) (рис. 3, 1-19).

До кухонної кераміки належать горщики, виготовлені із глини з домішкою грубозернистого піску. Столова першої підгрупи — єдиним фрагментом грушоподібної посудини. Кераміка другої підгрупи виготовлена з тонкоструктурної глини, розписана чорною фарбою. Форми посуду: миски конічні, кубки, горщики, грушоподібні та біконічні посудини, «біноклі», покришки. Шквастим е зооморфне зображення на фрагменті біконічної посудини (рис. 3, 16). Подібні за стилем зображення відомі у Петренах, Конівці¹³ та на пам'ятках кінця середнього та початку пізнього трип'їлля у Подністров'ї. Розглянуті матеріали з Небелівки (рис. 3) наочно демонструють зв'язки пам'яток Буго-Дністровського межир'ччя з Подністров'ям.

Поселення біля с. Глибочок Тальнівського р-ну Черкаської обл. знаходиться на високому лівому березі р. Гірський Тікич, займає — за даними аерофотозйомки — близько 200 га.¹⁴ Поселення поблизу с. Криві Коліна, частково зайняте селом, розташоване у вигині р. Гнилий Тікич, на низькому березі, площа — близько 60 га. Трипільське поселення біля с. Піщана розташоване при злитті рр. Гнилий та Гірський Тікич, його площа близько 50 га.¹⁵ Керамічний комплекс поселень представлений тими ж групами, що й у Небелівці, за винятком першої підгрупи столового посуду (рис. 4). Лише у Кривих Колінах трапився фрагмент великої посудини — можливо, грушоподібної, з прокресленим орнаментом (рис. 3, 6). Кухонна кераміка виготовлена з глини з домішкою піску, форма — горщики. Шийки горщиків вкрито розчосами, є різноманітні наліпи

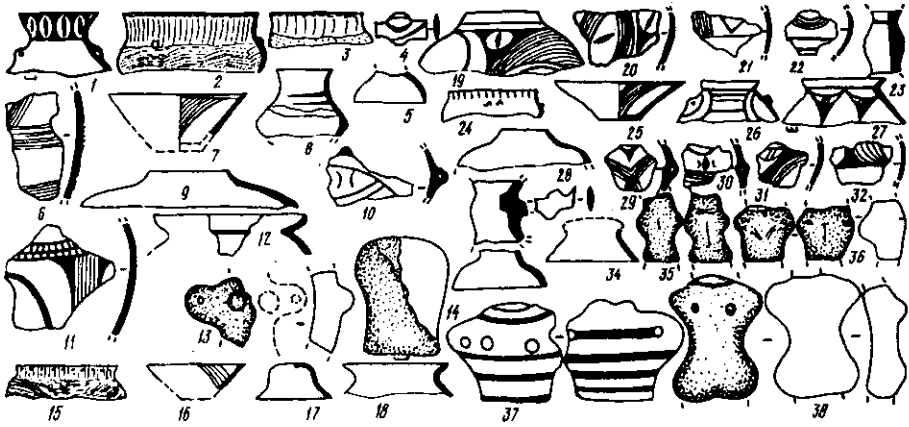

Рис. 4. Кераміка трипільських поселень: 1-14 — Криві Коліна; 15-23 — Піщана, 24-38 — Глибочок.

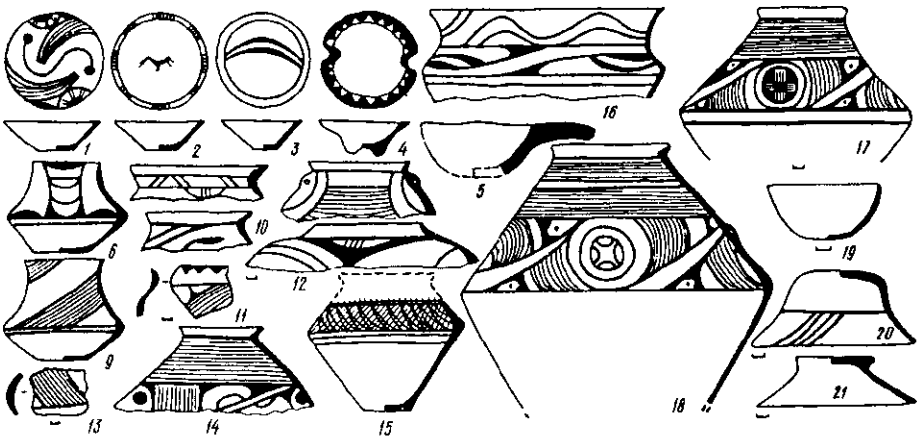

Рис. 5. Кераміка трипільського поселення Тальне (1-21).

(рис. 4, 2, 3, 15, 24). Столовий розписний посуд виготовлено із глини з домішкою піску, зустрічаються лише окремі фрагменти посуду із тонкоструктурної глини, типової для Небелівки. Форми: конічні миски, кубки, грушоподібні та біконічні посудини, амфорки з лицьовим орнаментом, покришки, «біноклі» (рис. 4, 1, 4, 5, 7-12, 16-22, 25-34). У розпису з'являються нові елементи: фризний орнамент (рис. 4, 11), на амфорках — «лицьовий» (рис. 4, 26). У формах посилюється гостроредерність. На думку В. О. Круца та С. М. Рижова, поселення типу Небелівки, Глибочка є перехідними ступенями між пам'ятками типу Володимирівки та етапу, представленого томашівсько-сушківською групою.¹⁶ Сюди ж можна віднести поселення у Кривих Колінах та Піщаній. Відповідно, пам'ятки типу Небелівки за сумою ознак можна вважати більш ранніми, типу Глибочка, Кривих Колін — більш пізніми.

Поселення біля смт. Тальне Черкаської обл. розташоване на околиці Тального, на правому березі р. Гнилий Тікич, в урочищі Шарпівка, площа близько 30-40 га, займає мис, обмежений рікою та рівчаком. Глинобитні житла розміщувались кількома колами. З шурфів одержано столову кераміку (рис. 5), що виготовлена з глини з домішкою піску; розписана чорною фарбою. Форми посуду: миски конічні, на ніжках та напівсферичні (рис. 5, 1-4, 19), кубки (рис. 5, 6), горщики (рис. 5, 11, 16), амфорки (рис. 5, 8), біконічні та грушоподібні посудини (рис. 5, 7, 10, 12, 14, 15, 17, 18), покришки (рис. 5, 20, 21), черпаки (рис. 5, 5). Розпис типовий для пам'яток томашівсько-сушківської групи. Поселення у Тальному віднесене В. О. Круцом та С. М. Рижовим до другої фази розвитку пам'яток томашівсько-сушківської групи, разом з поселенням у Колодистому, Розсохуватці, Сушківці, Доброводах.¹⁷ Ми вважаємо, що поселення з Тального є більш раннім порівняно з поставленими поруч з ним пам'ятками, насамперед Доброводами. Підтвердженням цієї думки є наявність у керамічному комплексі Тального біконічних посудин з тангентним розписом (рис. 5, 16, 18).

Ми розглянули численні колекції з розвідок майданецького загону. Описані у попередній

статті матеріали з майданецького поселення відносяться до третьої фази розвитку томашівсько-сушківської групи.¹⁸

Для наступних досліджень над пам'ятками округи майданецького поселення ми об'єднали дані, одержані іншими авторами, до синхронізаційної таблиці (табл.) Були використані розробки О. В. Цвек, Т. Г. Мовші, В. О. Круца та С. М. Рижова¹⁹, а також результати власних досліджень. Дані про абсолютне датування трипільських поселень взяті з праці Д. Я. Телегіна.²⁰

Таблиця. Поселення трипільської культури навколо с. Майданецького.

Етап	Пам'ятки	Площа, га	Група, тип пам'яток	Абсолютні дати
γ-I	Кобринове	?	типу Косенівки	
	Свердликівке	20		
	Аполянка	200		
	Косенівка	120		
С-I	Майданецьке	250	група	Майданецьке:
	Таллянки		томашівсько-	2650±80 р. до н. е.
	Мошурів I		сушківська	2940±50 р. до н. е.
	Мошурів II	0,1	3-я фаза	XXVIII ст. до н. е.
	Доброводи	200	група	
	Розсохуватка	100	томашівсько-	
	Тальне	30	сушківська	
	Колодисте	200	2-а фаза	
В-II	Глибочок	200	перехідні	
	Криві Коліна	60	пам'ятки	
	Піщана	50		
	Небелівка	250	тип Небелівки	
	Гордашівка	60-80	тип Володимирівки	
В1/II	Веселий Кут	150	східнотрипільська	3150±100 р. до н. е. 3230±65 р. до н. е.
A	Гребенюків Яр	3	—	I-а пол. IV тис. до н. е.

З таблиці видно, що навколо Майданецького трипілья представлене різночасовими пам'ятками, що відносяться до різних локально-хронологічних груп та типів. Синхронні пам'ятки відносяться до однієї групи або типу. Серед синхронних є як поселення-гіганти, площею 200-400 га, великі поселення — 30-80 га, так і малі — Мошурів I, II. Проаналізуємо матеріали у хронологічному порядку.

Раннє трипілья представлене невеликими поселеннями, їх всього два, відносяться до першої половини IV тис. до н. е. Потім йде поселення-гігант площею 150 га перехідного етапу В1/II — Веселий Кут, що відноситься до кінця IV тис. до н. е. Абсолютні дати вказують на XXXIII-XXII ст. до н. е. О. В. Цвек вважає, що у Веселому Куті є ранні і пізні комплекси²¹, тобто воно розвивалося довгий час. До середнього трипілья етапу В-II належить три типи пам'яток: Володимирівка-Гордашівка, Небелівка, перехідні до томашівсько-сушківської групи — Піщана, Глибочок, Криві Коліна, — по одному поселенню перших двох типів, три — останнього. Співіснують поселення-гіганти з великими поселеннями у третій групі пам'яток. Томашівсько-сушківська група представлена пам'ятками другої фази: Доброводи, Розсохуватка, Колодисте, Тальне, з яких останнє, на нашу думку, є більш раннім. Також простежується комбінація з великих і надвеликих поселень. Третя фаза томашівсько-сушківської групи, очевидно, етап її розквіту: Майданецьке, Мошурів I та Мошурів II, Таллянки. Поруч з двома гігантами (250 та 400 га) існують лише малі поселення. Для Майданецького цей період датується XXVIII-XXVII ст. до н. е. Далі йдуть пам'ятки типу Косенівки, що пов'язані, на думку Т. Г. Мовші з трипільським населенням західного регіону,²² Косенівка, Кобринове, Аполянка, Свердликівке. Знову співіснують поселення-гіганти та великі поселення.

Таким чином ми бачимо, що великі трипільські поселення, відкриті свого часу у Буго-Дніпровському межиріччі, проіснували тривалий час з ХХХІІІ по ХХVІІІ ст. до н. е., тобто не менше 500–600 років. Як тип поселень вони виникають не пізніше етапу ВІ/ІІ — Веселий Кут, причому зразу ми бачимо їх у цілком сформованому вигляді. Отже, час формування їх як суспільно-економічного явища слід віднести до початку середнього — кінця раннього трипільля.

Поселення-гіганти відносяться до шести груп та типів трипільських пам'яток. Отже, як тип поселень, вони характерні для всіх виділених тут локально-хронологічних об'єднань Буго-Дніпровського межиріччя: східнотрипільського, томашівсько-сушківського, косенівського та перехідних типів. Положення про генетичні зв'язки цих пам'яток дозволяють розширити коло трипільських локально-хронологічних груп, для яких характерними можуть бути великі поселення. Так, томашівсько-сушківську групу пов'язують за походженням з петренською²³ та пам'ятками Південного Побужжя.²⁴ Є факти, що підтверджують нашу думку: В. І. Маркевич наводить аерофотознімок Петрен, площею близько 30 га²⁵, у Побужжі, на Кодимі відомі поселення середнього трипільля — Немирівське, Ухожани — площею 40–50 га. Пам'ятки типу Косенівки теж пов'язані із західним регіоном трипільської культури²⁶, отже, і там можуть бути поселення-гіганти. Таким чином, ми бачимо, що великі поселення характерні для всіх областей, заселених трипільськими племенами від Дністра до Дніпра, географічно ця зона включає лісостепову смугу. Поселення-гіганти концентруються лише у Буго-Дніпровському межиріччі. Проте останнє положення може бути зв'язане з недостатньою вивченістю інших територій.

Система розміщення поселень. Розташовані вони не ближче 5–7 км одне від одного, незалежно від розмірів. Це відноситься як до синхронних, так і для різночасових поселень. Тобто складається враження, що навколо як «живого», так і «мертвого» поселення існувала певна «заповідна зона». Для «живих» поселень цю зону можна вважати межею сільськогосподарських угідь. Для залишених пам'яток це явище слід розглядати, на нашу думку, з двох позицій. По-перше, з господарської: можливо, територія навколо залишеного поселення була непридатною для ведення землеробства (через що і було залишене поселення). По-друге, релігійної: ця земля могла вважатися належністю залишеного селища, населеного душами предків, що зберігали права на навколишню територію. Цікавою у зв'язку з цим є думка про ритуальне спалення трипільських будівель та поселень в цілому, висловлена К. В. Зінківським, який вважає, що трипільські «площадки» слід розглядати як місце упокоєння всіх атрибутів житла шляхом певних магічних дій.²⁷ Отже, переходи населення з місця на місце, що здійснювалися щонайменше раз у 50–80 років, якщо брати до уваги існуючі варіанти періодизації цих пам'яток у порівнянні з абсолютними даними їх існування, супроводжувалися ритуальним спаленням поселень і будівель, що залишалися, а навколишня територія ставила «табу». Цікаво, що межі господарчих та ритуальних зон не порушувалися навіть при зміні локально-хронологічних груп. Якщо господарча округа діючого поселення охоронялася його мешканцями, то мертві пам'ятки — лише певними ідеологічними установками, які, отже, були спільними для всього трипільського населення.

Зібрані дані дають можливість поставити кілька питань про характер великих трипільських поселень. Відсутність значної округи не дозволяє визначити жодне з них як «центр», «племенний центр». Економічне значення малих поселень біля Мошурова, у 8 км на північ від Таллянок, одне

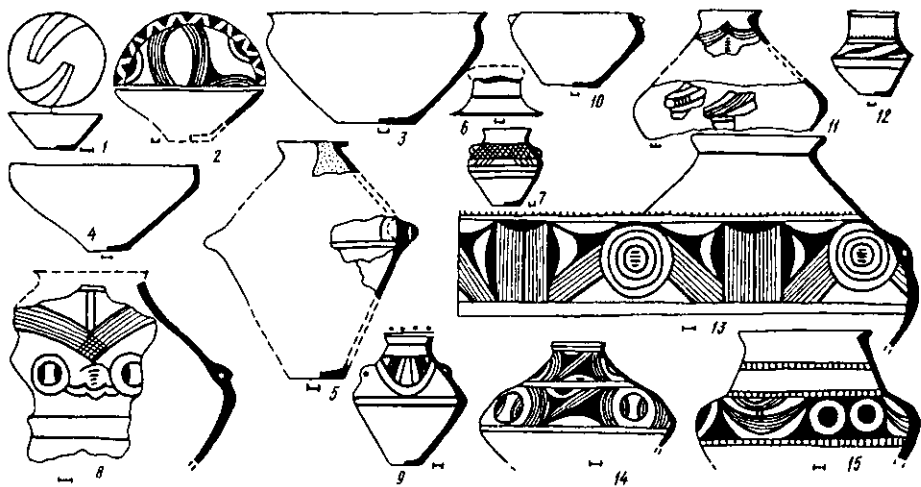

Рис. 6. Кераміка трипільського поселення Майданецьке: 1–7, 9–12, 14, 15 — імпорти, 8–13 — наслідування імпортам.

з яких налічує близько 40 будівель²⁸, а інше всього дві, не можна вважати достатнім для забезпечення величезних поселень у Таліянках чи Майданецькому, навіть якщо таких малих пунктів було дещо більше. Таким чином підтверджується висновок про самостійний характер великих трипільських поселень.²⁹

К. К. Черниш свого часу висловила думку про те, що поселення-гіганти Побужжя являли собою «загальнотрипільські столиці».³⁰ Наявні факти суперечать цьому. По-перше, великі поселення, як було показано вище, характерні для трипільської культури в цілому, вони відображають певний рівень у розвитку суспільства. По-друге, суперечать археологічні матеріали. Керамічний комплекс «загальнотрипільських» столиць мав би включати елементи, характерні для кераміки Подністров'я, з її технологічними та стилістичними особливостями, Середнього Подніпров'я з його архаїчною керамікою, прикрашеною прокресленим орнаментом, тощо. Замість цього ми маємо, наприклад, у Майданецькому, стандартний комплекс, типовий для томашівсько-сушківської групи, у якому, правда, незначною кількістю посудин та фрагментів представлені імпорти та впливи більш західних пам'яток (рис. 6, 1-15).

Практично у кожному житлово-господарчому комплексі Майданецького знайдені або «імпорتنі» вироби, або наслідування їм. Імпортна кераміка (рис. 6, 1-7, 9-12, 14, 15) чітко відрізняється за технологічними та стилістичними ознаками. Виготовлена вона з відмученої глини, без домішок. Розпис нанесено чорною фарбою, є випадки біхромного та поліхромного розпису — чорний колір з червоним, чорний-червоний-білий (рис. 6, 5). Відрізняється і форма деяких посудин: мисок (рис. 6, 3, 4), кубків (рис. 6, 12), біконічних посудин (рис. 6, 5) тощо. Наслідування імпортним зразкам відображається лише у формі та орнаментации (рис. 6, 8, 13).

На нашу думку, ці знахідки свідчать про тісні контакти мешканців Майданецького з населенням інших локально-хронологічних груп трипілья. Численність імпортів та наслідувань ним може свідчити про близьке співіснування чи проникнення частини цього населення в Майданецьке. Є думка, що пам'ятки томашівсько-сушківської групи у даному районі змінюються наприкінці етапу С-1 пам'ятками типу Косенівки.³¹

Наступним етапом у вивченні проблеми великих трипільських поселень має бути дослідження їх економічної бази, а також дальше поглиблення наших знань про структуру, періодизацію, локальне членування цих пам'яток. Це створить підстави для палеодемографічних та палеоекономічних реконструкцій, а також для широких історичних узагальнень.

Примітки

¹ Цвек Е. В. Трипольские поселения Буго-Днепровского междуречья (к вопросу о восточном ареале культуры Кукутени-Триполье) //Первобытная археология. Поиски и находки.— К., 1980.— С. 163-185.

² Круц В. А., Рыжов С. Н. Тальянки — поселение трипольской культуры на Буго-Днепровском междуречье //Археология и палеогеография Русской равнины.— 1984.— С. 26-29.

³ Мовша Т. Г. Результаты работ Доброводского отряда //АО 1981.— М., 1982.— С. 291-292; Мовша Т. Г. Раскопки на Уманщине //АО 1982.— М., 1983.— С. 300, 301; Мовша Т. Г. Хронология Триполья-Кукутени и степные культуры эпохи раннего металла в ее системе //Проблемы археологии Приднепровья.— Днепропетровск, 1984.— С. 60-83.

⁴ Стефанович В. А., Диденко О. П. Археологические памятники Уманщины // НА ИА АН УССР.— 1968.— Ф. 12.— № 534; Харaban В. Ю. Археологические памятники Уманщины // НА ИА АН УССР.— 1961.— Ф. 12.— № 458.

⁵ Шмаглій М. М., Видейко М. Ю. Пізньотрипільське поселення біля с. Майданецького //Археологія.— 1986.— Вип. 60.— С. 58-71.

⁶ Пассек Т. С. Периодизация трипольских поселений //МИА.— 1949.— № 10.— С. 39.

⁷ Шмаглій Н. М., Видейко М. Ю. Раннетрипольское поселение Гребенюков Яр у с. Майданецького //Новые исследования по археологии Северного Причерноморья.— К., 1987.— С. 87-99.

⁸ Збенович В. Г. Періодизація та хронологія раннього трипілья //Археологія.— 1980.— № 35.— С. 3-25.

⁹ Телегін Д. Я., Цвек О. В. Польова практика слухачів курсів підвищення кваліфікації в 1971 р. // Археологія.— 1973.— № 13.— С. 94, 95.— Рис. 1.

¹⁰ Там же.

¹¹ Цвек Е. В. Трипольские поселения.— С. 185.

¹² Шишкін К. В. Планування трипільських поселень за даними аерофотозйомки //Археологія.— 1985.— № 52.— С. 75.— Рис. 3, 1.

¹³ Штерн Э. Р. Доисторическая греческая культура на юге России // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе.— М., 1906.— Т. 1.— Табл. IX; Шмаглій М. М., Ри- «АРХЕОЛОГІЯ», № 3, 1992 р.

жов С. М., Дудкін В. П. Трипільське поселення Коновка в Середньому Подністров'ї //Археологія.— 1985.— № 52.— С. 47.— Рис. 5, 35.

¹⁴ Шишкін К. В. Планування трипільських поселень.— С. 75.— Рис. 3, 4.

¹⁵ Там же.— С. 75.— Рис. 3, 2.

¹⁶ Круц В. О., Рижов С. М. Фази розвитку...— С. 46, 47.

¹⁷ Там же.— С. 47.

¹⁸ Там же.— С. 49.

¹⁹ Цвек О. В. Особливості формування східного регіону трипільсько-кукутенської спільності //Археологія.— 1985.— № 51.— С. 31–45; Мовша Т. Г. Хронологія Триполья-Кукутени...— С. 60–83; Круц В. О., Рижов С. М. Фази розвитку...— С. 45–51.

²⁰ Телегін Д. Я. Радіокарбонне і археомагнітне датування трипільської культури //Археологія.— 1985.— № 51.— С. 10–22.

²¹ Цвек О. В. Особливості формування...— С. 39.

²² Мовша Т. Г. Хронологія Триполья-Кукутени...— С. 71.

²³ Мовша Т. Г. О расселении племен культур Триполье-Кукутени в среднем и начале позднего периода //Тез. докл. XVIII конф. ИА АН УССР.— Днепропетровск, 1980.— С. 40, 41.

²⁴ Там же.— С. 40, 41; Круц В. О., Рижов С. М. Фази розвитку...— С. 53.

²⁵ Маркевич В. И. Позднетрипольские племена Северной Молдавии //Кишинев.— Штиинца, 1981.— С. 20.— Рис. 14.

²⁶ Мовша Т. Г. Раскопки на Уманщине...— С. 301.

²⁷ Зиньковский К. В. К процедуре расследования проблемы домостроительства трипольских племен //Материалы по археологии Северного Причерноморья.— К., 1983.— С. 21.

²⁸ Круц В. А., Рыжов С. Н. Работы Тальянковского отряда //АО 1981.— М., 1982.— С. 291, 292.

²⁹ Круц В. А., Рыжов С. Н. Тальянки — поселение...— С. 29.

³⁰ Черныш Е. К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии //Археология СССР. Энеолит СССР.— М., 1982.— С. 240.

³¹ Круц В. О., Рижов С. М. Фази розвитку...— С. 54.

Одержано 26.05.88

МОДЕЛЬ ТРИПІЛЬСЬКОГО ЖИТЛА З ПІВДЕННОГО БУГУ

І. І. Заєць, С. О. Гусєв

До найбільш рідкісних знахідок багатой матеріальної культури Трипілья належать моделі. Кожна нова така знахідка є важливим джерелом до вивчення не лише домобудівництва, а й ідеології трипільців. Виключний науковий інтерес становить унікальна модель житла, знайдена 1990 року на поселенні Ворошилівка Тиврівського району Вінницької області. Пам'ятка відноситься до періоду розвинутого Трипілья (етап ВІІ, за Т. С. Пассек).

Чи не вперше вдалося чітко зафіксувати компактне місцезнаходження 19 фрагментів моделі в невеликому овалному заглибленні (1,6×0,9 м, глибиною 0,45 м від давньої поверхні), на відстані 5 м на північний захід від площадки № 8. Уламки платформи моделі чітко зафіксували дно і стінки заглиблення, в якому також знаходилося кілька фрагментів кераміки, антропоморфна і зооморфна статуєтки. Цікаво, що одна ніжка виявлена на відстані 7 м при самому дні господарчої ями (глибина 1,25 від давньої поверхні).

Цілком вірогідно, що модель була розбита в трипільський час, оскільки відсутні фрагменти

© І. І. ЗАЄЦЬ, С. О. ГУСЄВ, 1992